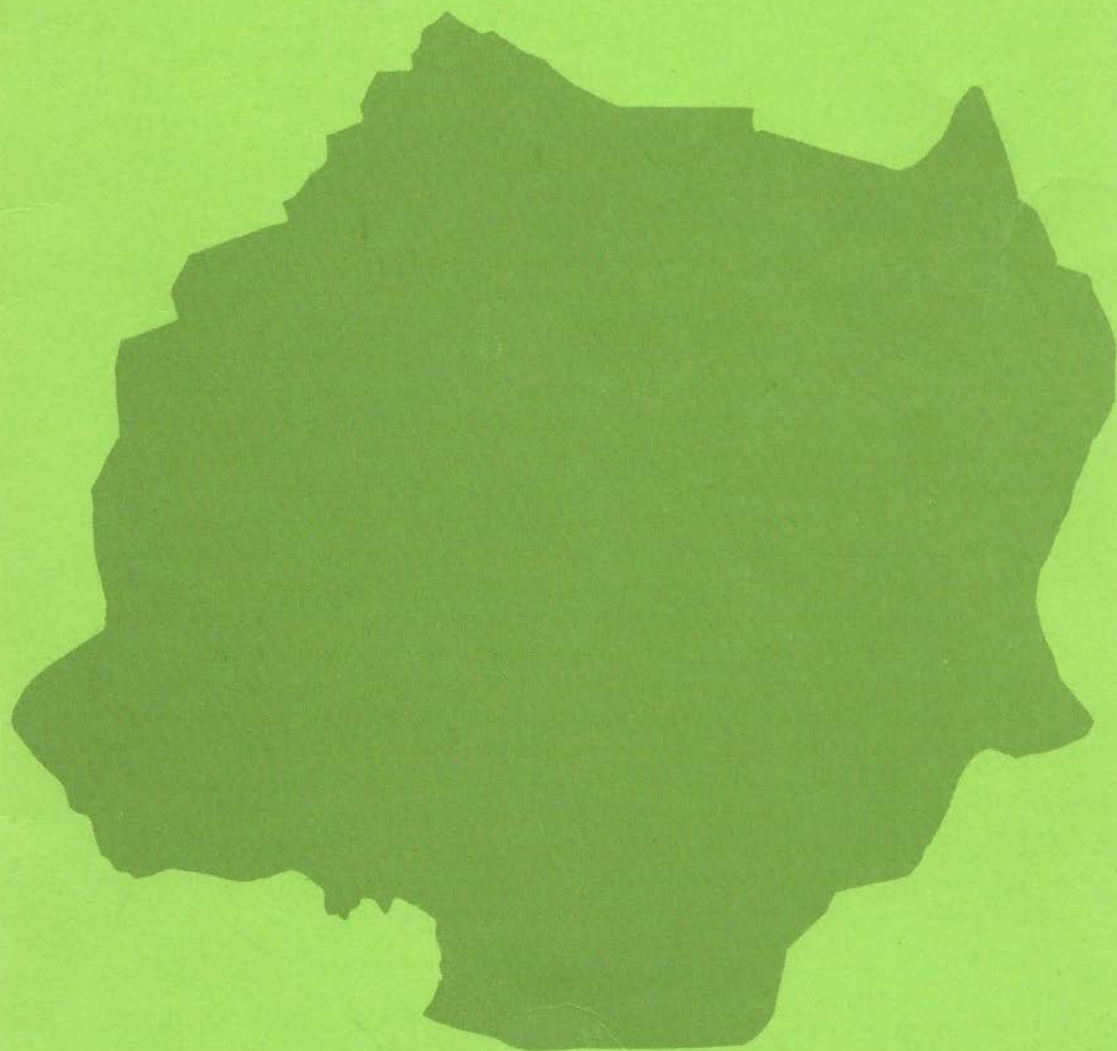

't inschrien

negentiende jaargang nr.1, januari 1987 kwartaaluitgave

Voorwoord

Nu het jaar 1987 intussen een aanvang heeft genomen wil ik graag namens het Bestuur van de Oudheidkamer Twente u allen een voorspoedig Nieuwjaar toe wensen.

Van deze gelegenheid gebruikmakend roep ik mevrouw dra. D. Cannegieter — de nieuwe directeur van het Rijksmuseum Twenthe — een hartelijk welkom toe; ik spreek de oprechte wens uit, dat de hechte samenwerking met het Museum — onze 'huisbaas' — gecontinueerd moge worden.

Terugkijkend naar het vorige jaar kunnen wij met gepaste trots constateren, dat onze vereniging — ondanks de hoge leeftijd — veel beweging en activiteit heeft ten toon gespreid. Naast onze prachtige collectie (meer dan een derde deel van het oppervlak van het Rijksmuseum Twenthe uitmakend!) en onze unieke bibliotheek bleken ook nu weer de lezingen, de excursies en de cursussen een grote belangstelling te trekken.

Tenslotte toonde ons voortreffelijke orgaan 't Inschrien' opnieuw, dat kwaliteit in haar vaandel staat geschreven.

In de verwachting dat wij met ons allen deze lijn zullen kunnen doortrekken, markeren wij opgewekt het nieuwe jaar in!

B. van Delden
voorzitter

Thema 1987

De redactie heeft besloten voor het jaar 1987 het thema 'Landschap en Landschapszorg' centraal te stellen. Met name de cultuur-historische aspecten van de landschapszorg zullen worden behandeld.

Voor dit thema hebben wij ons verzekerd van de steun van Het Overijssels Landschap.

Het eerste artikel in deze reeks, getiteld 'Landschapsbeheer in cultuur- en natuur-historisch perspectief' is van de hand van de heer A.B. Wittgen en behandelt de aangekondigde aspecten van landschapszorg.

In het april-nummer zal aandacht worden besteed aan een landgoed van Het Overijssels Landschap, n.l. de Hof te Brunink te Broekheurne (gem. Enschede). In het juli-nummer wordt een artikel opgenomen over de aan Het Landschap toevertrouwde zorg voor de archeologische monumenten van de Oudheidkamer Twente (grafvelden en Hunenborg).

In het laatste nummer tenslotte willen we aandacht besteden aan een kasteel-landgoed.

Met deze artikelen willen we ook aandacht vragen voor het vele goede werk, dat het Overijssels Landschap al meer dan vijftig jaar verricht voor onze provincie.

U kunt dit werk steunen door u aan te melden als donateur (min. f 20,— per jaar). Het adres luidt: Het Overijssels Landschap. Poppenallee 39, 7722 KW Dalfsen, telefoon 05290-731.

Theo Seijger, geïnteresseerd in de geschiedenis van de Nederlandse kastelen, zoekt contact met andere geïnteresseerden, om zijn beperkte kennis van dit onderwerp te vergroten met iemand die meer deskundig is.

Brieven met reactie gaarne aan: Th. Seijger, Beldsweg 39, 7496 PD Hengevelde.

Landschapsbeheer in cultuur- en natuurhistorisch perspectief

De studie van de Twentse landschapsge-
schiedenis gedurende de afgelopen
15.000 jaar, heeft ons een aantal inzichten
verschaft, waaraan de huidige land-
schapsbeheerspraktijk haar bestaans-
recht ontleent.

Om iets van het huidige landschap en het
landschapsbeheer door natuurbescher-
mingsorganisaties te begrijpen, zal men
terug moeten in de geschiedenis.

140.000 jaar geleden vond de vorming
van de Twentse stuwwallen plaats. Nadat
het landijs was weggesmolten en Twente,
tussen 130.000 en 110.000 jaar geleden,
weer geheel met oerbos bedekt was, kon-

digde zich de laatste, de Weichsel ijstijd
aan. In Nederland, weliswaar nu niet met
landijs bedekt, heerste een ijzig klimaat.
Het was er zo koud, dat de bodem perma-
nent bevroren was. Er groeide niets, zelfs
geen korstmos. Door water- en winderosie
werden de stuwwallen op het diepste punt
van de koude in deze laatste ijstijd tot on-
geveer de helft van de huidige hoogte ge-
reduceerd.

De enorme poolstormen zorgden, ±
30.000 jaar geleden, ervoor dat de stuw-
wallen gedeeltelijk weggeblazen werden.
Dit materiaal werd in de dalen of glet-
scherbekkens afgezet, waardoor ook
deze dalen in Twente minder diep wen-
den.

Ook de uitgestrekte vegetatieloze dek-
zandpakketten werden volledig wegge-
blazen en elders als dekzandruggen op-
geworpen. Veel van de golvingen, die nu
nog in het Twentse landschap herkenbaar
zijn, werden in deze periode gevormd.
Nadat het iets minder koud is geworden
en het landijs, waarvan het front bij Ham-
burg tot stilstand was gekomen, begint af
te smelten, verandert Twente in een einde-
loze toendra, waarin plaats is voor allerlei
mossen, kruiden en dwergboompjes.

**Restanten oerbos - Vele generaties bomen le-
ven naast elkaar. Bentheimer Woud.**

In deze periode verlegde de Dinkel haar bedding. De oude Dinkelbedding raakte gedeeltelijk door dekzandruggen overstoven, waardoor later de vorming van talloze vennetjes langs de Oostgrens van Twente in dit oude Dinkelstroombal een feit werd.

10.000 jaar geleden was er sprake van een definitieve klimaatsverbetering en brak een nieuwe periode in de aardgeschiedenis aan, het Holoceen.

Op de toendra verschenen nu de eerste bomen - berken. Later volgden de den- en toen de temperatuur nog meer opliep was er plaats voor meer warmteminnende bomen, zoals eik, hazelaar, iep en linde.

In de koele en vochtige Atlanticumperiode, 5500 - 3000 jaar voor Christus, kwam in de uitgestoven dekzandlaagten de

hoogveenvorming op gang. Later zou Twente geheel door hoogveen omringd zijn en sterk geïsoleerd worden.

Inmiddels was Twente, afgezien van de uitgestrekte hoogvenen aan de randen, geheel met oerbos bedekt. Met de komst van de beuk en de haagbeuk, zo'n 3000 jaar geleden, werd de oerbosvorming afgesloten. De samenstelling en de opbouw van het woud veranderde niet meer. De vegetatie had in deze klimaatsregio kennelijk het eindstadium, haar climax, bereikt.

Conclusie: Bij onveranderde klimaatsomstandigheden betekent dit voor Nederland dat, indien wij met zijn allen zouden ophouden in te grijpen in de natuur, Nederland binnen een termijn van 50 tot 150 jaar weer geheel met bos bedekt zou zijn. Afhankelijk van het bodemtype en wa-

Hoogveen - Na het Atlanticum was Twente omringd met hoogveen en daardoor sterk geïsoleerd.

Rond 1800 was Twente voor ruim 60% bedekt met woeste grond. De heide vormde eeuwenlang een onderdeel van de agrarische eenheid. Es - hooiland - heide.

terstand zullen dit verschillende bostypen zijn. Van het oorspronkelijke oerbos kan echter, een enkele uitzondering daargelaten, geen sprake zijn. Daarvoor heeft de huidige mens te zeer in de bodemstructuur, in de grondwaterstand en in de mineralenrijkdom ingegrepen.

Uit het vooral na de Tweede Wereldoorlog op gang gekomen aanvullende successie-onderzoek heeft men zeer veel praktisch inzicht verkregen in de ongestoorde ontwikkeling van opeenvolgende vegetatiestadia, die zich successievelijk op één bepaalde plaats in verloop van tijd ontwikkelen en vrijwel altijd leiden tot bosvorming.

Uit de landschapsgeschiedenis en dit successie-onderzoek konden belangrijke beheersconclusies getrokken worden, die ook door het Overijssels Landschap nog

dagelijks in de praktijk gebracht worden. De ontwikkelingsgeschiedenis van het Twentse landschap verder vervolgend konden nog meer belangrijke conclusies getrokken worden voor het huidige beheer van het Overijsselse landschap.

Juist in de tijd, dat het oerbos zijn definitieve soortensamenstelling bereikt had, drongen de eerste primitieve landbouwers vanuit Denemarken en de Duitse laagvlakten de Twentse oerbossen binnen.

Voordien kende Twente weliswaar andere bewoners, rondtrekkende jagersvolken, die min of meer onafgebroken vanaf 13.000 jaar geleden door de Twentse parktoendra en de latere oerbossen zwierden. De invloed, die deze jagers op het landschap uitoefenden, was uitermate gering. Levend van de jacht, vulden zij hun menu aan met kruiden en het opgraven

van wortelstokken en knollen.

De Trechterbekercultuurlandbouwers, vroeger ook wel hunebedbouwers genoemd, echter vestigden zich in de buurt van beekjes op de hogere delen in het oerbos, dus op dekzandruggen en rivierduintjes. Kapten en brandden stukken van het oerbos en verbouwden in de dunne mineraalrijke aslaag tarwe. Na enkele jaren liep de oogst terug bij gebrek aan de noodzakelijke bemesting, waarop zij opnieuw elders stukken oerbos kapten en brandden en er tarwe verbouwden. Op de verlaten akkertjes, met hun uitgeputte bodems, kregen de zaailingen uit het omringende oerbos, door beweiding van het geringe huisvee, geen kans weer opnieuw op te slaan. Slechts de Atlantische heideplant, met ZW-winden aangevoerd uit Midden- en West-Frankrijk, wist zich er blijvend te vestigen, zodat in de bronstijd de

eerste heideterreintjes in Twente ontstonden. Een biotoop, een landschapstype, dat volkomen nieuw was voor Twente. En met de heideveldjes werden levensmogelijkheden geboden aan een aantal tot dusverre in het Twentse oerbos onbekende planten- en diersoorten - vogels, insecten, kevers, vlinders. Door toedoen van de mens.

Doordat in de bronstijd en latere ijzertijd beter gereedschap ontwikkeld werd, konden ook de elzenbroekbossen in de talloze beek- en rivierdalen gekapt worden, waardoor de tot nog toe onbekende bloem- en kleurrijke hooilanden ontstonden met een schat aan in Twente onbekende levensvormen - planten en dieren. Door de activiteiten van de mens konden zich in deze hooilanden bijvoorbeeld voor het eerst kieviten, grutto's, kwartelkonijnen en ooievaars vestigen. Soorten die in

Overstromingen o.a. in het Dinkelland maakten het werk van de waterschappen noodzakelijk.

In één beeld het kleinschalige agrarische cultuurlandschap en het stuwwallen-dekzandruggenlandschap. Austiberg-Z. van Denekamp.

het allesbedekkende oerbos geen levensmogelijkheden gevonden hadden.

Al deze zeer kleine hooilandperceeltjes in zo'n beekdal waren omgeven met lage dichte struwelen, houtwallen, die als perceelsafdeling dienden en levensruimte boden aan alweer een nieuwe groep van dieren en planten (grauwe klauwier, paapje, roodborstapuit, etc.).

Van 800 - 1000 na Christus zien wij de ontwikkeling van essen, waarop rogge verbouwd werd. Deze essen, aangelegd op dekzandruggen, werden bemest met plaggen uit het hooiland, later vooral uit de uitgestrekte heidevelden. Met mest en bladeren vermengd werden de plaggen vanuit de potstal op de es gebracht. Door eeuwenlang deze methode toe te passen werden de essen soms 100 - 150 cm. op-

gehoogd en kregen hun kenmerkende bolle vorm.

Als enige landstreek in Nederland kende Twente de 'eeuwige roggebouw', waardoor de bodem op den duur verzuurde en de opbrengsten sterk verminderden. De tot nu toe onbekende akkeronkruidgezelschappen konden zich daarentegen optimaal ontwikkelen, waardoor naast talloze nieuwe akkeronkruidsoorten ook nieuwe vogelsoorten, zoals gele kwikstaart, geelgors, ortolaan, kneu en grauwe kiekendief er zich konden vestigen.

De schapenbegrazing en het voortdurend plaggen en branden van de uitgestrekte heide gaf bestaansmogelijkheden aan weer nieuwe onbekende plantensoorten, die bijvoorbeeld kenmerkend waren voor kale vochtige en voedselarme bodems of

die zich konden vestigen in de talloze uitgereden karresporen.

Samenvatting: De activiteiten van de landbouwende mens in het oorspronkelijke oerbos zorgden op den duur voor het ontstaan van nieuwe biotopen, landschappen en levensgemeenschappen, die voordien onbekend waren, zoals akkers, droge en natte hooilanden, heiden en houtwallen. Daar waar deze nieuwe landschapselementen naast elkaar lagen, ontstonden nieuwe overgangsvormen, of gradiënten, waar weer andere kenmerkende planten en dieren levensruimte geboden werd.

De marken, die van 1250 tot 1811 in Twente stand hielden, hadden eeuwenlang een consoliderende invloed op het landschap en hielden een samenhangend

agrarisch en harmonieus gebruik van het landschap in stand. Eeuwenlang vormde de es als middelpunt omringd door hooilanden en het verder weg liggende 'veld' of heide en moeras één agrarische eenheid.

Conclusie: De mens werkte verrijkend in op het landschap. Door diens toedoen ontwikkelde zich uit het oerbos nieuwe landschappen en nieuwe levensgemeenschappen. Door deze eeuwenlang gehanteerde constante beheersvorm konden deze levensgemeenschappen van planten en dieren zich optimaal ontwikkelen.

Het hoeft in dit kader geen betoog, dat sedert het verval van de marken, de oprichting van de diverse waterschappen, en het gebruik van kunstmest de mens de harmonieuze band met de natuur verbroken heeft.

In het vroege voorjaar afbranden van de heide is één van de beheersvormen.

De uitvoering van grootschalige cultuurtechnische ingrepen, die in het begin van de dertiger jaren met de talloze werkloosheidsprojecten in Zuid- en West-Twente ingeleid werden, betekende een neergang in de ontwikkeling van de eerder genoemde levensgemeenschap, waardoor talloze planten en dieren verdwenen zijn of op punt van uitsterven staan. De mens werkt verarmend op de natuur.

Een ontwikkeling, die in dit kader niet onbesproken kan blijven, is de herbebossing van Twente.

Bij het verval van de marken, \pm 1811, was Twente zonder enig bos van betekenis. Oorspronkelijke oerbosrestanten waren reeds eeuwen verdwenen. Uitzonderingen betroffen de kasteelbossen van Twickel, Singraven, Huize Almelo, etc., die in de 17e en 18e eeuw waren aangelegd. Afgezien van de hoogopgaande en rijke erfbeplantingen rond de oude boerderijen was Twente kaal. Meer dan 60% van Twente bestond uit heide en moerassen. De talloze houtwallen werden om de 6 à 7 jaar afgezet en vormden een laag dicht struweel. Een totaal ander beeld dan de huidige houtwallen met de vele grote 'overstanders'.

Toen de marken vervielen en de gemeenschappelijke gronden vrijkwamen, kochten Twentse textielabrikanten grote oppervlakten heide. In 1828 wordt bij Usselo het eerste bos op de voormalige heidegronden ingeplant. Tussen 1860 en 1902 vormt de omzetting van heide naar bos in Twente het meest in het oog lopende landschapsverschil in vergelijking met voorgaande perioden. In een aantal gevallen vormden deze productiebossen (mijnhout) een onderdeel van de ook in deze periode aangelegde veel rijkere en meer afwisselende 'landgoederenbossen', waarbij fabrikanten op voortreffelijke wijze woon-, jacht-, landbouw- en houtproductiebelangen hand in hand lieten gaan. Een deel van de bezittingen van het Overijssels Landschap, die in totaal 3250 ha. in onze Provincie beheert, bestaat uit derge-

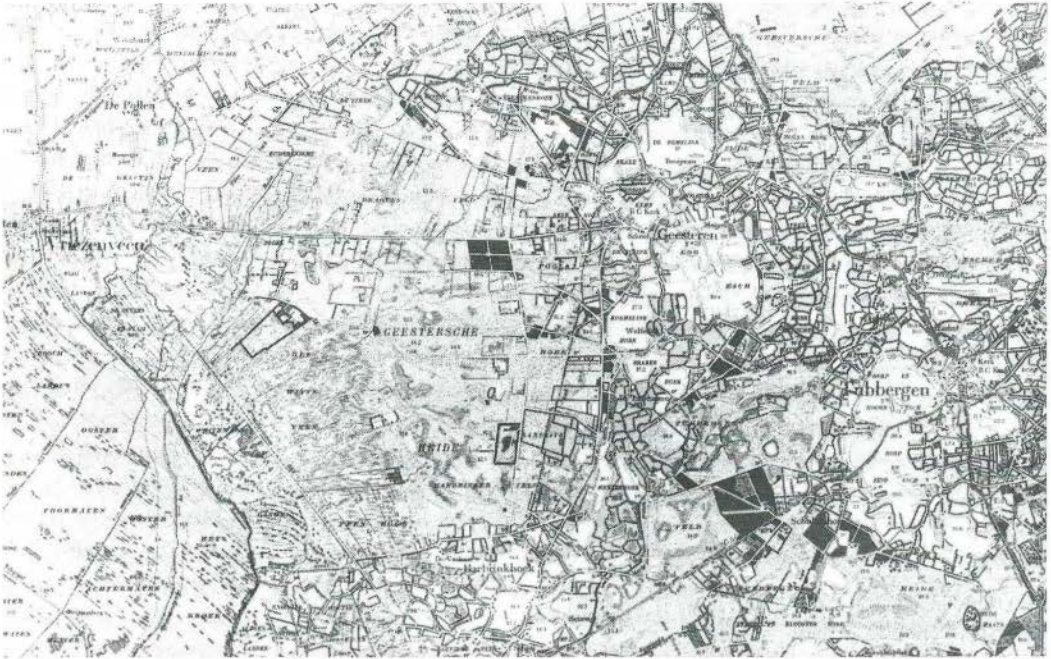
lijke landgoederenbossen. Voor Natuurmonumenten geldt dit in Twente en met namen voor de op de stuwwallen gelegen bossen in nog veel sterkere mate.

Door beide particuliere natuurbeschermingsorganisaties vindt een voortdurende afweging van bosbouw-economische, natuurwetenschappelijke en recreatieve belangen plaats. Het onderhoud en beheer van de grote landhuizen en boerderijen op deze landgoederen, die soms wél en andere keren weer niet bij de aankoop betrokken zijn, vormt samen met de wensen van de vroegere landgoedeigenaren ten aanzien van het toekomstige beheer, gevoegd bij de meestal niet bij de aankoop overgedragen jachtrechten, een wijs beleid. Niet altijd kunnen deze landgoederen, tot verdriet van sommige natuurbeschermers, natuurwetenschappelijk optimaal beheerd worden.

Daar, waar het Overijssels Landschap oude cultuurgronden in eigendom of beheer heeft, hooilanden en heiden, wordt een beheer gevoerd, dat zoveel mogelijk is afgestemd op de vroegere beheersvormen, zoals maaien, plaggen en branden. Uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het Twentse landschap, waarin de mens tot ongeveer 1930 zo'n verrijkende invloed uitoefende, aangevuld met de resultaten

De boomkikker - zeldzaam geworden door het verdwijnen van poelen en houtwallen. Het landschapsbeheer is gericht op het opnieuw inrichten van poelen en versterking van de houtwallenstructuur in de omgeving.

Tubbergen 1900. Een arcadische kleinschaligheid: de witte vlekken van Tubbergen en Geesteren, omringd door hoollanden en houtwallen (de donkere lijntjes) en daar omheen het grijs van heide, hoogveen en moeras.

Tubbergen 1933. Veel is al verloren gegaan.

uit het successie-onderzoek is immers gebleken, dat de variatie aan levensgemeenschappen en de soortenrijkdom het best gegarandeerd wordt door handhaving van de oude beheersvormen, zoals deze eeuwenlang in het Twentse cultuurlandschap gebruikelijk waren.

Dat echter deze oude beheersvormen, die zeer veel geld en mankracht vergen, in een aantal gebiedjes tot herstel en behoud van de oorspronkelijke variatie en soortenrijkdom hebben geleid, kan ons echter niet de ogen doen sluiten voor de werkelijkheid. (Over de betekenis van het behoud van soorten voor natuur en mens wil ik nu niet verder ingaan).

Veel van deze oude cultuurgronden zijn te klein gebleken om de milieu-onvriendelijke activiteiten in de vorm van grondwaterstandverlaging, nitrificatie van het grondwater, overbemesting en overwaaien van kunstmest aan de grenzen van deze kwetsbare reservaten te doen ophouden.

De Rijksoverheid voorzag deze problemen en lanceerde, enige jaren geleden, een plan tot vorming van nationale landschappen, waardoor een geïntegreerd samenhangend beleid van cultuur- en reservaatgronden mogelijk zou zijn geworden. West-Overijssel en N.O.-Twente zouden hiervoor in aanmerking komen. De storm van kritiek vanuit landbouwzijde en het gebrek aan financiële middelen hebben het merendeel van deze plannen met gezwinde spoed in de bureauladen doen verdwijnen.

Vanuit natuurbeschermingszijde is onze hoop nu nog gevestigd op de uitwerking van de nieuwe landinrichtingswet, die in 1985 van kracht werd. In de nieuwe ruilverkavelingen, beter is te spreken over landinrichtingsprojecten, is het primaat van de landbouw verdwenen, waardoor natuurbeschermings-, cultuurhistorische of recreatieve belangen gelijkwaardig kunnen zijn of zelfs bovengeschied aan agrarische belangen.

Dit biedt de mogelijkheid kwetsbare reservaten beter af te scherm door het instel-

Ooproep

Door de toename van de administratieve werkzaamheden — mede door het a.s. aftreden van onze onvolprezen penningmeester — hebben wij behoefte aan administratieve assistentie (gemiddeld enkele uren per week).

Wellicht dat er leden zijn, die deze taak (onbetaald) op de schouders zouden willen nemen.

Telefonische informatie en opgave bij de heren drs. A.L. Hulshoff (053-331464) of B.G. Cromhoff (074-772285).

len van zonerings rond een dergelijk reservaat: zogenaamde 'relatienotagebieden', waarin het mogelijk is de met het natuurgebied samenhangende gronden tot reservaatgebieden resp. beheersgebieden aan te wijzen, die door verwerving cq het afsluiten van beheersovereenkomsten mogelijkheden bieden een beter samenhangend beleid te realiseren.

Hierdoor wordt het behoud of het gedeeltelijk herstel van een kleinschaliger landschap met zijn landschapselementen als houtwallen en solitaire bomen, met zijn vegetatiestructuren en waardevolle planten en dieren voor de toekomst beter gegarandeerd, waardoor ook ons nageslacht kan genieten van wat er aan schoons in ons Twentse landschap is overgebleven.

A.B. Wittgen

Een nieuwe pruik voor de oude rechter.

De Deventenaar Anthony Borgerink had in de eerste helft van de 18e eeuw een druk bestaan met twee werkkringen. Hij was zowel rentmeester van het Stift ter Hunnepe als rechter in Oldenzaal.¹ De laatste functie noopte hem ook in de Plechelmusstad passende huisvesting te hebben. Hij had daartoe van de erven van rechter Rensen een woning gekocht.² Na gedane arbeid in Twente spoedde hij zich terug naar zijn huis in de koekstad waar vrouw Anna Cunera (Hagedoorn) op hem wachtte met de dochters Swanida, Gerhardina en Reynera Maria alsmede met de zoons Herman en Joan Eylard.

Begin juni 1749 was Anthony Borgerink 75 jaar en nog volop aan de slag. Zijn vrouw en kinderen waren achtereenvolgens 62, 33, 30, 23, 34, en 26 jaar oud. Met uitzondering van Herman waren alle kinderen in dat jaar ongetrouwd en leefden vermoedelijk nog thuis bij hun ouders in Deventer.³ De Familie was in goede doen, tot hun bezit in Twente behoorden de boerderijen Hulst in Berghuizen en de Wissink in de buurt van Deurningen.⁴ Leden van de magistraat hadden in die dagen en eigen ambtstenuen en daartoe behoorden toga, bef en pruik. Bij aanschaf daarvan zal ook rechter Borgerink zich wel hebben laten leiden door de adviezen van vrouw en dochters. Hun man en vader moest in Oldenzaal niet alleen netjes, maar ook volgens de laatste voorschriften van de mode zijn werk bij de rechtbank kunnen verrichten.

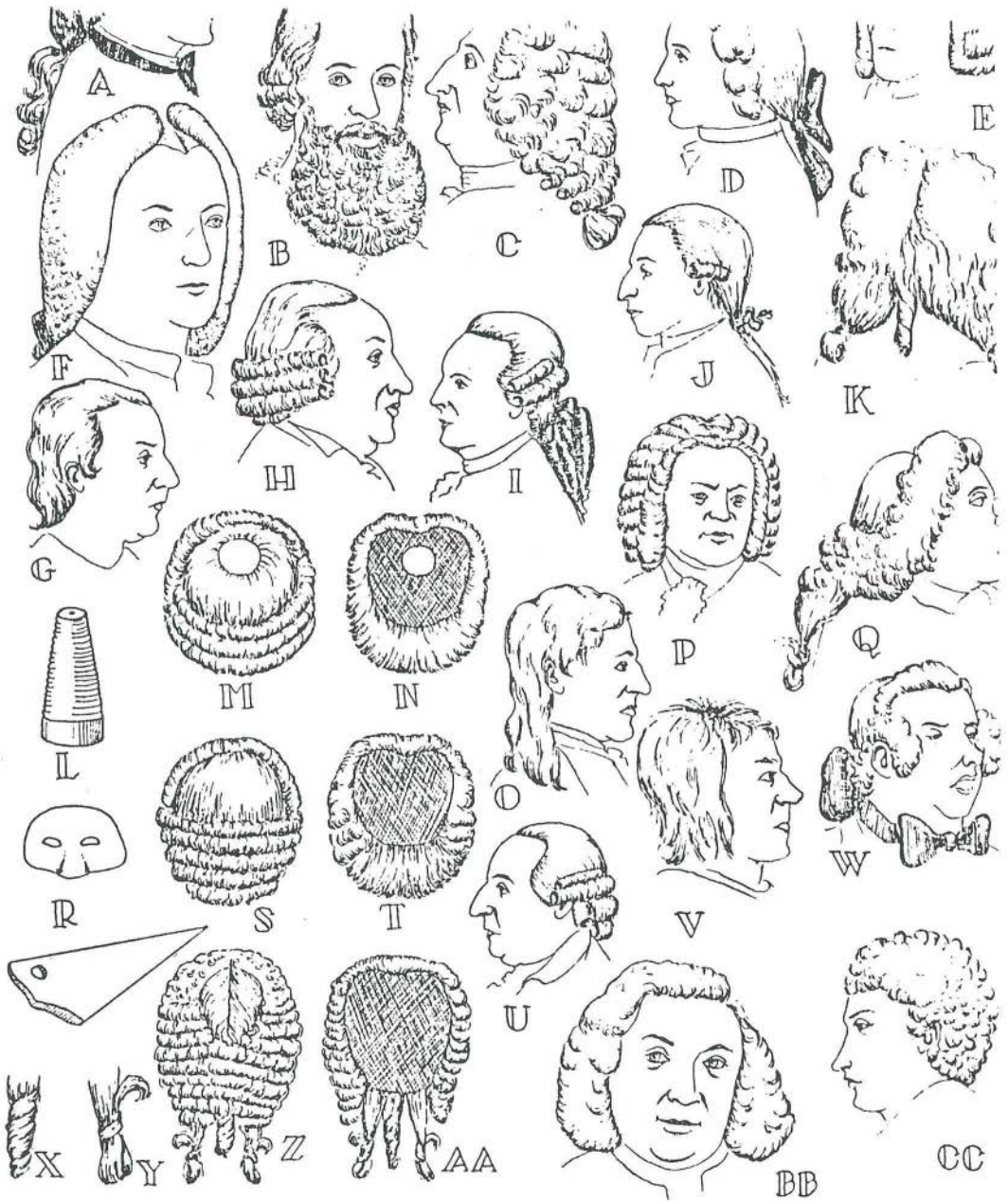
Dit stelde ik me zo voor - het zij toegegeven met wat fantasie - toen ik onderstaande brief⁵ van de Oldenzaler Guiliam Landreben van 5 juni 1749 onder ogen kreeg. De schrijver was apothekhoudend arts en had een aardige bijverdienste aan zijn nevenbetrekking van rentmeester voor

In 1766 of 1774, de twee jaren van zijn burgermeesterschap van Utrecht, werd Nicolaas Kien (1701-1777) geportretteerd. Het werk bevindt zich in het Centraal Museum te Utrecht (schild. cat. 1952, nr. 315). Kien - mogelijk dezelfde als de in het artikel genoemde - is gekleed in zwarte toga met witte bef en lange grijze krulpruik. Rechter Borgerink heeft vermoedelijk dit soort pruik bedoeld en niet die van een abt!

het "Twentse bezit" van het Utrechts kapittel van St.Pieter. De brief was gericht aan kapittelsecretaris Kol en luidde als volgt:

".... Wyders neme de vryheyt om uweled. te versoeken om voor myn rekeninge by de paruikmaker wonende aen het koo-reynde van den Dom, daer de heer Kien syn paruiken laet maken en by wie voorleden jaer ook een paruik gekoft hebbe, te bestellen een Abbe Paruik, wat lang in de nek, van gemeleert haer, niet aen de witte, maer aen de donkere kant. Ik ben daertoe versogt van de heer rigter Borgerink, aen vele van de heeren bekend. Het is een out man, en sal voor hem selfs zyn, maer sy moest vooral donker gemeleert zyn: syn weled. is groot van hoofd. So ras deselve veerdig is, sal de paruikmaker de paruik op Deventer gelieven te

Catalogus van modellen in het boek van R. Corson, zie nr. 7 van "Bronnen en voetnoten" M en N geven de voor- en achterkant weer van een "abbot's wig".

senden aen de heer rigter Borgerink tot Deventer wonende. Sullende aenstonts het gelt besorgt worden. Ik hope dat uwed. dese myne vryheit niet qualik sal nemen en blyve naest offerte van myne dienst, enz. ”.

Na lezing vraagt men zich af of er dan in het Deventer van die dagen helemaal geen pruikenmakers waren die de heer Borgerink van dienst konden zijn. een kijkje in het gemeentelijk archeif aldaar leverde echter zonder veel moeite de volgende beoefenaren van dat beroep in die dagen op: Jan Baptist Allaart, Jan van Balen, Gallua, Sebus Havenberg en ene Carel. Het zal de oude Borgerink vermoedelijk een zorg zijn geweest wie de leverancier werd, maar vrouw en dochters zullen misschien een bepaalde voorkeur hebben getoond, en wat je van ver haalt.....

Hoe nu de pruik van de Utrechter Willem Nicasius Kien, lid van het kapittel van St.Pieter, model kwam te staan voor de bejaarde heer Borgerink, valt moeilijk na te gaan. Kien zal als cameraar, dat is accoutant van het kapittel, wel eens een controlebezoek aan Twente hebben gebracht. Op weg van en naar Oldenzaal, standplaats van de rentmeester, kan hij in Deventer hebben aangelegd bij de familie Borgerink. Het is en blijft allemaal speculatief.

Nu de rechter zijn zinnen eenmaal op een bepaald model had gezet, kwam de vraag aan de orde hoe dit te regelen. Bimiddeling van Landreben lag voor de hand. De relatie rechter - rentmeester zal wel van vriendschappelijke aard zijn geweest. De heren kenden elkaar van de rechtbank wanneer Landreben voor St.Pieter procedeerde tegen boeren in het landgericht Oldenzaal die hun verplichtingen niet nakwamen. Als arts zal de toen 58-jarige Landreben de oude rechter mogelijk ook onder zijn patiënten hebben gehad. Het briefje van Landreben is zo te zien in haast geschreven. De echo van de met nadruk en bij herhaling gegeven aanwijzingen klinkt er in door. De pruik moet vooral van gemêleerd haar zijn, dus grijz-

zend (maar aan de donkere kant!); het staat er twee keer.

Met de pruikenmaker "aen het kooreynde van den Dom" wordt vermoedelijk bedoeld Johannes de Clerq.⁶ Deze woonde aan het Oudmunsterkerkhof, dat is op of bij het Utrechtse Domplein. Aangezien verdere gegevens ontbreken, volsta ik met de opmerking dat rechter Borgerink op 12 oktober 1752 in Deventer werd begraven. Hij heeft de nieuwe pruik dus nog enkele jaren kunnen gebruiken. Merkwaardige gedachte, een protestantse rechter in die dagen met een Abbé-pruik op, dat is het middel voor R.K. geestelijken. op de afbeelding in de catalogus⁷ is zelfs de bij priesters gebruikelijke tonsuur vrij gelaten.

Zoon Joan Eylard werd in 1754, als opvolger van J. Nilant, aangesteld⁸ als administrateur over de proosdij- en vicariegoederen te Oldenzaal die na de hervorming op naam waren gesteld van de heren van de Overijsselse ridderschap. Hij woonde vermoedelijk in het huis van zijn vader in Oldenzaal en trouwde in 1762 met Adriana Henrietta Bredius.

J.Wiefker.

Bronnen en voetnoten.

- 1) Blijkt o.a. uit gegevens op het R.A. Zwolle en op de gemeentelijke archiefdienst Deventer.
- 2) R.A. Zwolle, rechterlijk archief stad Oldenzaal, inv. nr. 69. O.a. op de blz. 289 en 290 uit 1754: "het huis en annexe hofjen gelegen in dese stad tussen de behuisinge van wylen de heer richter Borgerink en wylen Hendrik Bloemen".
- 3) Met dank aan de heer T.A. Kloosterboer van het gemeentearchief Deventer voor de gegevens over de familie Borgerink.
- 4) Idem als 2, blz. 276. Zie "Het verpondingsregister van Twente van 1601", de nrs. 487 (Hulst, later Holst) en 139 (Wissink of Wisman in Gammelke).
- 5) R.A. Utrecht, kapittel van St.Pieter, inv. nr. 934.
- 6) Met dank aan mevr. J.N. van der Meulen van de gemeentelijke archiefdienst Utrecht voor de gegevens over deze pruikenmaker.
- 7) In "Fashions in Hair; the first five thousand years" van Richard Corson, published 1965 by Peter Owen Ltd. London.
- 8) Idem als 2, blz. 274 t/m 276.

Over telgen poten en was

Aan velen is het bekend dat in de marktijd de verplichting bestond dat er jaarlijk door de eigengeërfden of de pachters een aantal telgen (jonge eiken) op hun erven moesten worden gepoot. Die verplichting is er in wezen de oorzaak van dat de oudere twentse erven in het landschap verscholen liggen tussen het oude geboomte, alsof onze lieve Heer de erven daar persoonlijk heeft neergeveld.

De verplichting tot het poten van de telgen vond onderbouwing in de markerechten en plichten, zoals dat 'van older heercompst gehouden was'. De markeplichten van Woolde zeggen er dit van: 'van oldes soo heeft alle weege woonte geweest dat ellick Erve is schuldich te poten iij telgen en een olt gewairt cotte eene telge alle jaer te potten'¹⁾.

De argeloze lezer zou kunnen menen dat die notulering (van vóór 1514) de gehele gang van zaken over het planten van de jonge boompjes verder aan de fantasie van de bewoners overliet. Niets is echter minder waar, want veel van wat er vooraf ging aan het poten van de jonge eiken was ook geclausuleerd, maar nu vele eeuwen later slechts aan weinigen bekend. Getracht zal worden om aan de hand van oude notuleringen enig inzicht te geven in de toenmalige gang van zaken (in Woolde e.o.).

Dinxedach nae Cantate.

'Anno 1567 op dinxedach nae Cantate is nae erkennisse des Holtrichters und gedeputeerden voorgl., geaccordeert mit Georgien van der Marck belangende den **telligenkamp** bij dat Nijehuijs des marckes Erff daer aff quastie was, alsoo dat die telligen soo nue daerinne upgeslagen sijnen, tot acht jaeren staen mogen unde alsoe dan sullen die bueren die telligen uth-trecken und in die Marcke potten, jdoch

sulle jaerlix voor den gaerden betalt worden **in die kercken** toe Hengeloe dorch den Holtrichter uth die ander gaerdeken **drie punt wasses**, welcke drie punt wasses tendes die acht jaeren Nijhuijs als marckes Meijer und sijne successors, dan vortan in die kercke to Hengelo betalen sullen und daer mit soo sal der gront als hij nue begraven is erflijck an dat Nijehuijs blijven ende daervoor erflijck die voirgl. drie punt wasses in die kercke to Hengelo betalen.'

De datum van het geciteerde stuk betreft de dinsdag welke viel nà de vierde zondag nà Pasen in 1567. Een erve Nijehuijs lag destijds in Oele en in Driene, waarbij het driener erf in bezit was van Georgien van der Marck (zijn geslacht zetelde destijds op het Everlo). Op de holtinck van 1562 is Georgien aanwezig als erfgenaam, terwijl op de holtinck van 22 September 1584 blijkt dat zijn meijer op het Nijhuijs woonde (in die tijd Berent ter Nyenhuijs). In het Verpondingsregister²⁾ is in 1601/02 sprake van het Nijhuijs in bezit van de erfgenamen van zaliger Jorrien van der Marck. Daar het oeler erf Nijhuijs in het Verpondingsregister in bezit blijkt te zijn van Joost van Bevervoorde, moeten we als vaststaand aannemen dat in de aangehaalde notulering sprake van het driener erve Nyhuijs (afgebroken in 1955). Volgens de notulen was er toentertijd een telgenkamp bij dat Nyhuijs, alwaar de jonge eiken waren 'opgeslagen', wat we heden ten dage zeker anders zouden omschrijven. Nà acht jaar zullen de jonge boompjes groot genoeg zijn opgekweekt om dan elders in de marcke te worden uitgezet, zodat alle markegenoten aan hun verplichtingen tot 'telgen potten' konden voldoen. Het kweken van de te poten telgen werd dus a.h.w. uitbesteed of gedelegeerd aan één van de markebewoners. In het markeboek van Woolde blijkt overigens dat er meerdere telgenkampen moeten zijn geweest, want op 22 April 1567 bij het opnieuw vaststellen van de markerechten staat genotuleerd: 'it. daer en baven is verordent dat men drie telligen

kempe uytpalen unde begraven sall in drie oirden der marcken unde die besaijen als bij Holtrichter und Erffgl. geordiniert sall worden.' We moeten dat ongetwijfeld interpreteren als zou er een telgenkamp worden uitgezet in Woolde, in Oele en één in Driene. Daar niemand vrijwillig grond zal hebben willen afstaan om daar acht jaar lang eiken op te kweken, zal dat zeker gebeurd zijn op woeste grond, wat daardoor ten nadele kwam aan de gehele marke-gemeenschap. (het kostte een deel van de woeste grond waarop iedereen rechten kon doen gelden). Het feit dat er in 1567 een 'quastie' was over die telgenkamp doet vermoeden dat de eigenaar (v.d. Marck) bezwaar had gemaakt tegen de locatie van die kamp naast zijn grondgebied. Overigens behoeft het ons niet te verwonderen als in markeboeken de termen telgenkamp en 'eckelkamp' door elkaar werden gebruikt, immers door het zaaien van de eikels ontstond een z.g. 'eckelkamp', terwijl na het kiemen en uitlopen van de eikels vanzelf een telgenkamp ontstond.

Betalen in was.

Het is begrijpelijk als in de notulen van 1567 sprake is van betaling voor de telgenkamp, want de betreffende grond werd aan het gemeenschappelijk gebruik onttrokken. Curieus is echter dat de betaling geschiedde door de markenrichter uit opbrengsten van de andere gronden en ten goede kwam aan de kerk. Het markeboek verhaalt dat de markenrichter gedurende acht jaren 'drie punt wasses' betaalde in de kerk te Hengelo. In diezelfde periode zal de meijer van het erve Nyhuys (en zijn opvolgers) voor de telgenkamp zorgen, wat in de praktijk zal hebben betekend dat hij moest wieden, snoeien, schoffelen enz.). Na die acht jaren, als de jonge bomen op hun definitieve plaats waren gezet, zou die (telgen)akker erfelijk bij het Nyhuys blijven tegen dezelfde pacht van 'drie punt was'. Op die manier werd de meijer schadeloos gesteld voor de inspanning tijdens het onderhoud van de telgenkamp terwijl de eigenaar (v.d. Marck) zijn

grondgebied ziet vergroot met die kamp.

Het betalen in natura was vroeger niet ongebruikelijk, waarbij het bekend is dat b.v. pacht of andere verplichtingen werden voldaan door het leveren van rogge, haver, gerst, boter e.a. producten. De was als betalingsmiddel komt hier aan de orde, waarbij die was zeker zal hebben gediend om kaarsen van te maken voor het altaar of voor verlichting in de kerk. De vraag rijst hoeveel was er jaarlijks diende te worden geleverd aan de kerk, m.a.w. hoeveel is 'drie punt was'?

In de middel eeuwen³⁾ werd het pond, point of punt regelmatig gebruikt als betaalmiddel. Later verving het pond zelfs het schild. Evenals de gulden had ook het pond meerdere uitvoeringen en waarden, zoals brabant, vlaams, keuls enz. De waarde was ongeveer te vergelijken met een gulden zilver, waarbij de carolus gulden toen der tijd f 1,80 à f 1,90 bedroeg. Bij Verdam vinden we dat er eertijds pondgeld werd geheven bij verhueringen of verkopen van vastgoed, wat in het markeboek dus inderdaad wordt aangehouden. Het punt- of pondgeld werd ook gebezigd bij belasting of heffingen, wat we o.m. terugvinden in de term 'verponding', wat in wezen aangeeft welk deel iemand als heffing moest bijdragen. Onze zegswijze: 'pondsgewijs verdelen', wat zoveel wil zeggen dat ieder zijn deel moet leveren, stamt nog uit die tijd.

Misschien gaat de veronderstelling dat een 'punt was' bedoelde te zijn een geldwaarde waarvoor was diende te worden gekocht te ver. Uit de tekst valt n.l. de intentie niet zonder meer op te maken, waardoor de mogelijkheid open staat dat simpelweg het gewicht van een pond was werd bedoeld. De eertijds geldende pachtsommen maken het echter weinig aannemenlijk dat er sprake zou zijn van gewichtsponden in was.

De 'pacht' uitgedrukt in was werd in het markeboek van Woolde overigens verder niet gevonden. Wél blijkt in het register van de vrijwillige rechtspraak te Goor⁴⁾ in

1350 dat: 'Henriken aan Gherde, zines wifes broder dat hus gaf, mer dar sal he iarlikes Unser Vrouwen **eyn punt wasses** afgeven'. Wel een bewijs dat betaling in was uitgedrukt in 'punten', eeuwenlang in Twente moet hebben bestaan. Ook is het bekend dat er in Woolde iemkers waren in de 16e eeuw, zodat er was kon worden gewonnen⁵).

De lezer heeft bovenstaand kunnen constateren dat het gezamenlijk kweken van eiken op woeste grond, waarvoor één markebewoner de zorg had, gepaard ging met voordelen voor de desbetreffende pachter en zijn grondeigenaar; daarnaast revenuen opleverde voor de kerk in de vorm van was, terwijl de overige markegenoten geen zorgen behoeften te hebben over de boompjes die zij t.z.t. moesten poten op grond van de markeplichten.

Dr. H. Reynders. september 1986.

Literatuur:

- 1) Markeboek van Woolde. Oudheidkamer Hengelo.
- 2) Verpondingsregister 1601/02. Oudheidkamer Twente. 1985.
- 3) Middelnederlandsch Woordenboek. Verdam 1907.
- 4) Het oudste register van vrijwillige rechtspraak Goor (1333-1408) 1974. J. Vredenberg.
- 5) 'De Iemenschoer' Oald Hengel no. 5; 1984.

Agenda

In het eerste kwartaal van 1987 organiseert de Ver. Oudheidkamer Twente steeds op donderdagavond in het Rijksmuseum 'Twenthe' te Enschede de volgende praatavonden: alle met dia's:

8 januari: De heren W.F. Anderson en J. Otter, resp. te Losser en Voorst, over: Drachenfelstrachiet toegepast bij Middeleeuwse gebouwen in Oostnederland (titel onder voorbehoud).

12 februari: Drs. A.L. Hulshoff te Enschede, over: De geschiedenis van de Graven van Limburg Stirum.

12 maart: Mr. J. Wiefker te Enschede, over: De Hof Espelo bij Enschede.

SCHI-Informatie

Sinds enige tijd bestaat er voor (de leden van) historische, kunsthistorische, archeologische en genealogische verenigingen in Nederland de mogelijkheid om een beroep te doen op de **Stichting Centrum Historische Instellingen** (SCHI). Deze stichting is ontstaan uit een samenwerkingsverband tussen amateur- en beroepshistorici en archeologen. Zij stelt ten **doel** de werkzaamheden van bovengenoemde verenigingen te ondersteunen en te stimuleren, en wil een landelijk **contactpunt** vormen tussen de verenigingen onderling, en deze verenigingen enerzijds en wetenschappelijke instituten anderzijds.

De SCHI heeft een **spreekuur** ingesteld, waarvan in principe kosteloos gebruik kan worden gemaakt. Tot dit spreekuur kunt U zich als vereniging wenden bijv.:

- als U advies wilt hebben bij het opzetten van een onderzoek, tentoonstelling of publicatie
- als het onderzoek van de vereniging vast dreigt te lopen en U steun op methodologisch gebied kunt gebruiken in de vorm van een werkbezoek, lezing of cursus
- als U contact zoekt met andere verenigingen die zich met hetzelfde onderwerp bezighouden
- als U een spreker zoekt over een bepaald onderwerp, of een suggestie kunt gebruiken op dat gebied
- als U anderszins het idee heeft dat de SCHI U behulpzaam kan zijn.

Mag ik U erop attenderen dat de tijden van het spreekuur veranderd zijn!

De SCHI is maandags of dinsdags van 11.00 tot 16.00 uur te bereiken op telefoonnummer 023-316348, en ook schriftelijk op het adres: Kleine Houtstraat 70-72, 2011 DR Haarlem, met de vermelding: SCHI, t.a.v. Jeltina Schoenmaker.

A. Bonzet **SPECIAAL BOEKBINDERIJ**

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053-314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**

Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten.
Levering franco door geheel Nederland.
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten.*

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Kopij inzenden aan:

J.J.H. Meijer, Olde Meulenweg 2, 7554 RL Hengelo, tel. 074-912851

Redactie: J.J.H. Meijer, Hengelo, eindredacteur

A.J. Brunt, Delden

A. Buter, Borne

H.H. Hagens, Almelo

J. Overbeeke, Haaksbergen

M. Paskamp-van Santen, Mander

Th.L.M. van Stapele, Hengelo

Administratie:

't Inschrien, p/a Rijksmuseum Twente

Lasondersingel 129, 7514 BP Enschede

Postrekening nr. 832196 t.n.v. de penningmeester v.d. Oudheidkamer Twente

Bank: Algemene Bank Nederland N.V., Enschede rek. nr. 59.27.45.651

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (exclusief portokosten).

Uitgave van de Vereniging Oudheidkamer 'Twente'

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.